

TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHILARNING MUOMALA MADANIYATI

Nazarova Gulshan Ismoilovna

Osiyo xalqaro universiteti 1-kurs magistranti

Annotatsiya: *O'quvchilar bilan muomala qilish pedagogning o'z tarbiyalanuvchilari bilan muloqot olib borish mahoratini taqozo etadi. Biz uchun esa so'zlashishni bilish lozim. So'zlashishni, muloqot olib borishni doimo o'rganib borishi lozim. U darsni samarali olib borishni, so'zlashishni bilishi, suhbat, leksiya, hikoya qilish kabi usullaridan foydalanishi, umuman butun ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilar bilan muloqotni yo'lga qo'ya olishi lozim.*

Kalit so'zlar: *muloqot, so'z, shaxs, pedagogika, o'quvchi*

Pedagogik muomala pedagogik mahoratshshg shakllanishida eng muhim vositalardan biri bo'lib, u pedagogik faoliyatning asosiy kuroli hisoblanadi. Qator pedagog va psixolog olimlar bu sohada olib borgan ilmiy tadqiqotlari natijasi o'laroq muomala o'qituvchi faoliyatida katta ahamiyat kasb etishini isbotlaganlar.

Pedagogik muloqot o'qituvchi va o'quvchilarda dars payti va darsdan tashqari vaqtlarda:

- qulay psixologik muhitni yaratish vositasi sifatida;
- o'qituvchi bilan o'quvchilarning bevosiga muomalasini pedagogik xa'sir ko'rsatishning o'ziga xos usuli sifatida ham qo'llashni taqozo etadi.

Muomala - axborot jarayonidir. Axborot ikki yo'nayaishda: boshqarish sub'ektidan (pedagogdan) boshqarish ob'ektiga (o'quvchilarga) boradi va, aksincha, ob'ektdan sub'ektga boradigan vositadir. Pedagog tarbiyalanuvchilar, umuman jamoa haqida, undagi ichki jarayonlar haqida hilma-xil axborotlarga ega bo'ladi. O'z navbatida, pedagog muomala jarayonida tarbiyalanuvchilarga maqsadga qaratilgan hamda har bir shaxs hayotiga kirib boradigan axborotlarni ma'lum kiladi. Pedagog muomala orqali qanday axborot olipshni qarab chiqar ekanmyu, o'quvchining shaxsi haqidagi axborotning muximligini alohida ta'kidlab o'tish kerak. Bevosita muomala pyuxsni g'oyat hilma-hil sharoitlarda va ko'rinishlarda o'rganishga imkon beradi. U shaxsning xulq-atvorida namoyon bo'ladigan yorqin va eng ta'sirchan tashqi belgalarni qayd etish bilangina kifoyalanmaydi. Pedagog o'quvchilar bilan muomala qilar ekan, juda mayda detallarni ham anglab olishga qodir bo'ladi, bu detallar sirtidan qaraganda unchalik ahamiyatli bo'lmay shaxsdan sodir bo'layotgan, uni tushunish uchun juda muhim bo'lgan zarur ichki jarayonlar ko'rinishlarining alomatlari bo'lishi ham mumkin. Bu hol shaxsni chuqur tushunish imkonini berib, tashqi qatlam ostida boshqa usullar bilan aniqlab bo'lmaydigan narsalarni topish imkonini beradi. Bolalar bilan bevosita muomala pedagog jamoadagi yoki ayrim o'quvchilardagi biron bir voqeaning rivojlanish jarayonida o'rganish zarur bo'lganda ro'y berayotgan hodisalar va jarayonlarning sabab-oqibat aloqalarini payqab olishdan, ularning tuzilishi, paydo

bo'lishi va rivojlanishini kuzatish, bundan tashqari, bu hodisalar va jarayonlarning yanada takomillashuvi to'g'ri ketayotganliginich ma'lum darajada oldindan aytib berish kerak bo'lganda ham zarurdir.

Pedagogik muomala uning tuzilishlari, o'ziga xos jixatlari.

Ayni bir xil hodisaning turli kiishlar tomonidan zuxur qilinishidagi farq - u shaxsning o'tmishdagi tajribasiga bog'liqligi bilan izohlanadi. Bunday tajribaning uch jihati bor:

- umuman, hayotiy tajriba;
- pedagogik faoliyat tajribasi;
- muayyan jamoa bilan, o'quvchilar bilan muomalada bo'lish tajribasi.

1. Pedagogning boshqa kishilar bilan muomalada bo'lish tajribasi, bu tajribaning boyligi va muntazamliligi darajasi, pedagog o'zi shaxs sifatida qay darajada shakllanganligi, uning vokelikni kay darajada idrok etishiga va olingan axborotga baho berishga qodirligini aniqlab beradi.

2. Ikkinchi tomondan, pedagog faoliyati kishini o'zi duch keladigan hodisalarni taxlil etish va umumlashtirish tajribasi bilan boyitadi. Bu yesa sheriklari ahvolini fahmlab olish va ular xaqida hukm yuritish kobilyatini oshiradi.

Pedagogik muomala va uning o'ziga xos jihatlari. Nihoyat, pedagogning o'quvchilar bilan muomalasi shunga olib keladiki, u o'quvchilarning xatti-harakatlaridagi chuqur ma'no va haqiqiy sababni turli vaziyatlarda payqab oladi, buning uchun namuna sifatida u o'zi tez-tez keltirgan dalillardan va o'quvchilarning xulq-atvoridan foydalanadi.

Pedagogik muomala ijtimoiy-ruhiy jarayon sifatida shaxsning bilishi axborotlar almashish, faoliyatni tashkil etish, o'z-o'zini anglash, rol almashish kabi vazifalarni bajaradi. Bu vazifalarni bilish va o'rganish yosh mutaxassislar uchun dars paytida va darsdan tashqari paytlarda muomala yagona jarayon ekanligini anglab yetishga imkon yaratadi.

O'qituvchi darslarni rivojlaitirish asosida mashg'ulot materialini o'zlashtirish yo'llarinigina emas, balki o'quvchining o'zini anglashi uchun, xis-tuyg'ularini ifodalashi uchun sharoitlar yaratishni xam o'ylaydi. eng avvalo, o'qituvchi yordamga muhtoj o'quvchilar takdiri xaqida qayg'uradi, ular bilan hamkorlik yo'llarini topadi.

Muomalada munosabat va o'zaro harakat deb ataluvchi tomonlarni ko'rsatish mumkin. Bu aysbergning suv osti va suv usti qismlariga o'xshash bo'lib, ko'zga ko'rinuvchi qismida nutqiy va nutksiz harakatlar seriyasini, ko'zga chalinmaydigan kismida harakatlarga ehtiyojlar motivlari, qiziqishlar, his-tuyg'ularni ko'rsatish mumkinki, bular hammasi bir bo'lib kishini muomalaga undaydi. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, pedagoglardagi bilimlarga nisbatan emotsional ijobiy munosabat, ularning o'qishi va xulqidagi ayrim kamchiliklarga nisbatan ishchan vaziyatdagi to'g'ri muomala, xotirjamlik va tenglik asosida munosabat ishonch tuygularini shakllantiradi. Bolalarga nisbatan salbiy munosabat («Senlarning sinfingdan to'ydim», «Donolik qilasanu, lekin to'g'ri yozolmaysan»), o'qituvchi pozitsiyasidagi barqarorlik o'quvchilar

o'rtasida ishonchsizlikni tug'diradi, shuningdek, ikkiyuzlamalik, xushomadgo'ylik kabi zararli xislatlarni yuzaga keltiradi. Bularning hammasi butun o'quv-tarbiya jarayonida o'z izini qoldiradi.

O'qituvchi muomalasining o'ziga xos uslublari. Murabbiy hech qachon o'quvchining g'oyasi o'qituvchi shaxsidan ayri emasligani unutmazligi darkor. Shunday qilib, tadqiqotlar o'qituvchining sinf jamoasiga nisbatan munosabatini uchta asosiy uslubga:

- barqaror ijobiy;
- passiv ijobiy;
- beqaror ijobiy uslubga ajratadilar.

A.A. Leontev o'qituvchi va o'quvchi munosabatlari haqida xulosa chiharib, «salbiy» va «beqaror» o'qituvchilar o'zlariga nisbatan salbiy munosabatni tug'diradilar. Ular maktabga qarshi, jamiyatga qarsh faoliyat ko'rsatadilar, deb ta'kidlaydi.

Mutaxassislarining uqtirishicha, o'qituvchi va o'quvchi o'zaro munosabatlarida uch xil uslub ko'zga tashlanadi.

1. Axborot uslubi. O'qituvchi birga o'quv-tarbiyaviy ishlarini yakka hokimlik asosida tashkil etadi va amalga oshiradi. Harakatning asosiy shakllari - buyruq, ta'kidlash, tavsiyalar, hayfsan berishdan iborat.

2. Demokratik uslub. Bu rahbarning jamoa fikriga tayanishi asosida quriladi. U o'z faoliyati maqsadini har bir o'quvchi ongiga yetkazishga, hammani birdek maqsadni amalga oshirishga yo'naltiradi. Shu asosda munosabatlarda o'zaro ishonch, hamkorlik tugaladi, o'quvchilarda rag'bat, o'z kuchiga ishonch, o'z-o'zini boshqarish shakllanadi. Bunday o'qituvchilar vazifalarni teng taqsimlaydi, ularning o'ziga xos hususiyatlari va qobiliyatlarini hisobga oladi. Faollikni rag'batlantirib, tashabbusni rivojlantiradi. Munosabatlarning asosiy usullari - iltimos, maslahat, o'zaro axborot almashishdan iborat bo'ladi.

3. Liberal uslub. Anarxiya va o'zibo'larchilikka asoslangan munosabatdir. Bunday rahbar jamoa hayotiga aralashmaslikka, betaraflikka asoslanadi, turli masalalarni yuzaki hal etadi, boshqalarning ta'siriga tez beriladi.

O'qituvchi pedagogik takti. Ta'sir me'yori turli tarbiyaviy vositalardan foydalanishda ham ko'rinadi. Dorishunoslikda me'yoriy o'lchamlarni aniq belgilash qanchalik zarur bo'lsa, o'qituvchining so'zi, uning foydalanayotgan metodlari ham eng qulay, majburiy bo'lmay, ustalik bilan foydalanishni taqozo etadi.

O'quvchilarda madaniyatning shakllanishini baholashga imkon beradigan asosiy belgi ular tomonidan kognitiv, qiymatga yo'naltirilgan va transformatsion faoliyatda amalga oshiriladigan shakllangan munosabatlar tizimi bo'lishi kerak. Shu bilan birga, munosabatlar tizimi qanchalik keng va chuqurroq bo'lsa, talabning kasbiy amalga oshirish doirasi shunchalik boy bo'ladi, uning darajalari ijro etish darajasi, mustaqillik darajasi va javobgarlik darajasidir. Muloqot zamonaviy pedagogikadagi eng ko'p qirrali muammolardan biridir.

Ushbu muammoni ma'lum darajada o'rganganiga qaramay, talabalar o'rtasida aloqa madaniyatini shakllantirish masalasi hali ham muhim bo'lib qolmoqda. Ushbu muammo bugungi kunda ayniqsa dolzarbdir. Jamiyat hayotidagi o'zgarishlar fiziologik o'sishning tezlashishiga, ma'lumot olish imkoniyatlarining o'tmishga nisbatan kengroq bo'lishiga, ota-onalarning yuqori ta'lim darajasiga va ularning ijtimoiy faolligiga olib keldi. Yosh avlodni tarbiyalashning muhim muammosi shaxsning o'ziga xos xususiyatlarini shakllantirish bo'lib qolmoqda, ulardan biri muloqot qilish qobiliyatidir. Aloqa madaniyatining etishmasligi odamlar o'rtasidagi munosabatlarning murakkablashishiga olib keladi.

Ushbu muammo olimlar tomonidan turli tomonlardan o'rganilgan. B. F. Lomovning so'zlariga ko'ra, aloqa o'z mazmuniga ega bo'lgan mustaqil toifadir. Muloqot-bu insonning individual mavjudligining o'ziga xos shakllaridan biri, sub'ektning faoliyati va faoliyatining mustaqil shakli. Muloqot natijasida talabaning boshqa odamlar bilan munosabatlari shakllanadi, ma'lumot, kayfiyat va his-tuyg'ular uzatiladi. Bu shuni anglatadiki, aloqa inson faoliyatining eng muhim omillaridan biri bo'lib xizmat qiladi.

Yangi ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishi shaxsni har tomonlama rivojlantirish masalalarini birinchi o'ringa olib chiqdi, ularning umumiyligi va o'zaro ta'sirida shaxsning shakllanishiga ta'sir qiluvchi turli omillarni tushunishni talab qildi. Ta'limni rivojlantirishning zamonaviy bosqichining o'ziga xos xususiyati inson omilining ustuvorligi, o'quvchining shaxsiyatiga e'tiborni kuchaytirishdir.

Ta'limni insonparvarlashtirish, insonparvarlashtirish, demokratlashtirish, farqlash va individuallashtirish vaqt bilan belgilanadigan zarur yo'nalishlardir. Talabalar o'rtasida aloqa madaniyatini shakllantirish muammosini hal qilmasdan ushbu yo'nalishlarni amalga oshirish mumkin emas.

Ko'plab pedagogik tadqiqotlar natijalari (I. A. Zimnaya, A. A. Leontiev, A. T. Nurmanov, G. Pirmanova va boshqalar) shuni ko'rsatadiki, ayniqsa ota-onalar, o'qituvchilar, tengdoshlar va boshqa odamlar bilan muloqotda talabaning shakllanishi, dunyoqarashi va uning eng muhim fazilatlarini shakllanadi.

O'quvchilar o'rtasidagi aloqa-bu hayotning turli sohalarida: oilada, maktabda, jamoat tashkilotlarida, turli to'garaklarda, tengdoshlar orasida rivojlanadigan ko'p qirrali jarayon. Aynan hayotning ushbu davrida inson muloqotining turli shakllarida amalga oshiriladigan shaxsiy munosabatlarning rivojlanishi sodir bo'ladi. Talabalar oldida turgan hayotiy muhim vazifalarni amalga oshirish bilan bog'liq holda, nafaqat ularning haqiqiy "men" ni bilishi, balki o'zlarini hayotiy istiqbollari, orzu qilingan, kelajakdagi "men"nuqtai nazaridan bilish ham muhimdir. Bu vazifa maktab o'quvchilarining ideallarini shakllantirish bilan bog'liq.

Muloqot jarayonida o'zaro ma'lumot, g'oyalar, manfaatlar almashinuvi amalga oshiriladi, buning asosida "sub'ekt-sub'ekt"munosabatlarining yaxlit tizimi rivojlanadi.

O'qituvchining faoliyati har doim aloqa qonunlariga muvofiq quriladi. M. A. Abdullinaning fikricha, "o'quvchilar bilan muloqotdan tashqarida na ta'lim, na ta'lim" [1].

O'quvchilar o'rtasidagi muloqot madaniyati-bu o'quvchining tengdoshlari, o'qituvchilari, ota-onalari bilan mazmunli, hissiy va qimmatli tajriba almashish, birgalikdagi faoliyatni tashkil etish va munosabatlarni shakllantirishda amalga oshiriladigan normalar, qadriyatlar, ehtiyojlar tizimi.